

Майже в кожного й кожної з нас, кому судилося народитися й жити на батьківщині Першого Українського Патріярха Мстислава — в Полтаві, є щонайменше три бездонні криниці духових і духовних сил. І перша з них — це тисячолітня культурна традиція, любовно призбирана, захована й збережена у столітній святині неперевершеної мистецької краси — в Полтавському Краєзнавчому Музеї — в найбагатшому Музеї України. Зовсім природно, що 93-літні й зболені чужинними стежками й дорогами стопи Патріярха Мстислава після відвідин родинних місць переступили пороги цієї святині. Бо від дитячих і юнацьких літ це — для кожного невичерпна криниця національного самоусвідомлення й гідності. Майже щле століття існує похвальний звичай улаштувати для полтавської дітвори й школярів періодичні екскурсії й часті відвідини Краєзнавчого Музею, що сприяють зародженню в молодих серцях шляхетних почуттів краси, національної свідомости й гідности.

Маємо підстави думати, що концепт Осередку Української Православної Церкви у Санкт Бавид Бруку, виплеканий у 50-х роках тодішнім Архієпископом Мстиславом, з архітектурним ансамблем у стилі українського барокко, з високомистецькими пам'ятниками на могилах і мавзолеями, з музеєм унікальних експонатів, що чудом уціліли в приватних збірках наших земляків, з академічною бібліотекою, що перевищує вже сотню тисяч томів, з прецизними архівами діячів науки і культури, з Культурним Центром і великою концертною залю, що стали ареною вияву творчих талантів українського народу на Вільній Землі Вашингтона, з друкарнею, видавництвом і книготоргівельною та подарунковою крамницею, — що на цей сміливий і амбітний концепт Блаженнішого Митрополита, місцеблостителя Київського Престолу й згодом Святішого Патріярха, мали незаперечний і довготривалий вплив світлі й розкриті візії творців і будівничих різних царин національної культури перших двох десятиліть Двадцятого століття.

З особистого досвіду ствердимо, що від перших кроків і перших хвилин побуту в цій святині, в столітньому Полтавському Краєзнавчому Музеєві, залишаються незабутні враження й неповторні переживання чогось дійсно величного й піднесеного. Близько сімдесяти років тому семилітній школяр підміської Ново-Микільської Трудової Школи, автор цих роздумувань, після селянських хаток, за висловом Ліни Костенко “і справді — то не хвацьких” (історичний роман у віршах “Маруся Чурай”¹), після міщанських будиночків і заїздів, шинків і крамничок “ярмаркового” Подолу раптом опинився на Полтавській “Івановій Горі”, поблизу Спаської Церкви й Соборної Площі та “родинного гнізда” Івана Котляревського, опинився там і стояв зацікавлений перед небаченою красою будинку колишнього Полтавського Губернського Земства.

Триповерхова будова з гранітним підмурівком і з мистецьки випаленою, мабуть, вогнетривкою, цеглою, що своїми стінами уже творила модерністичний кольорит. Високий дах, критий червоною черепицею. Дві вежі при центральній частині будови із злетом у небеса. Шестикутні отвори в стінах для вікон і дверей. Багато орнаментальна різьба на камені, що своїми мотивами нагадує різьбу на дереві. Фасад і інтер'єри будови удекоровані чудовою керамікою і майолікою найліпших мистців і умільців Миргорода й Опішні. На фасаді — “контрреволюційні” (в часи комуністичного панування) старорежимні герби міст Полтавської губернії.

І оця подиву гідна гра витончених ліній, кольорів, тонів і півтонів! Оця безприкладна гармонія деталей і цілого комплексу! Оця суцільна симфонія найтонших і найшляхетніших виявів національного генія! Це — дума і пісня, і слава, і радісний зліт у майбутнє, втілений у будову!

А в середині святині — настінні розписи, панно, килими, картини відомих мистців, вироби прикладного мистецтва, сотні й тисячі прецизних пам'яток минулого, архівні акти й рукописи. Хто хоч раз із відкритим серцем побував у цій святині й неоспалою душею та незасліп-

леним зором доторкнувся до її скарбів, той не міг залишити її стін “безрідним споживачем” дібр української землі. Той відзискав свою національну ідентичність і назавжди закріпив у собі національну свідомість і гідність.

Автор цих розважань мав ще і невимовне щастя, повернувшись виснаженим, але півживим, після Великого Голодомору із Приозівських і Надкаляцьких степів, мав рідкісне щастя в кінці 1933 і на початку 1934 років мешкати у флігелі музейного комплексу разом з братом Іваном Омеляновичем, викладачем історії в середніх школах Полтавщини (Яготинський район) і Херсонщини (Білозерський район), що в короткий час був співробітником експозиційної групи досліджень народних зрушень на Полтавщині в часи революції 1905 — 1907 рр. і мав право вільного доступу й уважнішого перегляду музейних скарбів.

Із цим щастям, що перелилося із святині Полтавського Краєзнавчого Музею в наше єство й нагріло його добром та збагатило на цілі десятиліття, що заприсягло на самовідречену працю на суспільній, церковній і культурно-освітній ниві в Україні і на чужині, із цим щастям і усвідомленням чесно й продуктивно пройденого життєвого шляху радісно й приємно ставати тепер перед порогом Найвищого Суду Божого.

Ідея створення Краєзнавчого Музею в Полтаві почала зароджуватися в перший рік другого десятиліття після смерті Тараса Шевченка, в 1871 році, в статистичній групі Губернської Земської Управи, що об'єднувала визначних фахівців і дослідників, праці яких були високо оцінювані в тодішньому науковому світі. За останню третину XIX століття полтавські статистики приготували до друку 15 томів “Сборников по хозяйственной статистике Полтавской губернии”. П'ять років у тій статистичній групі попрацював і відомий російський письменник-гуманіст, пізніший Нобелівський лауреат, Іван Бунін.

Губернська Земська управа заорганізувала також вивчення ґрунтів полтавської чорноземної смуги. І коли вже наприкінці століття було зібрано сотні зразків ґрунтів, гірських порід, викопної фавни і гербарію, невідкличність створення музею стала гостро очевидною. На початку липня 1891 року почали напливати перші експонати Музею й розпочалося їх розміщення в трьох кімнатах земського флігеля, а у вересні 1891 року Музей розпочав свою систематичну діяльність.

В 1903 році, році велелюдного свята української культури — відкриття пам'ятника Іванові Котляревському, на яке з'їхалися сотні визначних діячів української культури з міст і сіл національного материка і з-за кордону, розпочалася будова первістка новітнього національного стилю в архітектурі — Полтавського Губернського Земства, остаточний варіант якого опрацював архітектор-мистець Василь Григорович Кричевський, що для свого архитвору сміливо використав найліпші традиції національної архітектури. Це був епохальний новаторський творчий пошук нового стилю. Його оформлювачі на чолі з Василем Кричевським усвідомлювали свою відповідальну піонерську роль, вірили в його успіх і — за щасливих обставин, що на жаль, заіснували тільки на короткий час — розраховували на закріплення та поширення того стилю по всій Україні. Про це свідчить пропам'ятний напис, закладений у підмурівок будови, в якому сказано: “Ми — піонери українського стилю; помилка хай не буде вважатися фальшем”. І про це свідчать наслідування в будовах міст і сіл.

Це був сміливий виклик пробуджуваних і відроджуваних творчих сил української нації, виклик бездарному мавпуванню холодно-казармених петербурзьких ансамблів ново-класицизму з дорійськими колонами, що були пам'ятниками імперського поневолення, розташованими довкола “Корпусного Саду”.

І не випадково трапилось так, що цар Миколай Другий після відвідин Полтави у 1909 році легко зрозумів цей виклик і такими словами подав свій безапеляційний осуд: “Стиль дома исполнен как бы для прославления малороссов и их истории”.

Музейні фонди швидко поповнювалися новими експонатами й колекціями, і в 1901 році Музей відзначив перше своє десятиліття добре зор-

Полтава.
Краєзнавчий музей. Фото.

ганізованою установою з чотирма відділами: природничим, сільськогосподарським, археологічним і етнографічним. Через рік уже забракло місця в невеликому флігелі Земства, і деякі експонати були приміщені в будинкові тодішнього Просвітительного Товариства імені М. В. Гоголя (тепер Полтавський Обласний державний архів), а в 1904 році музей примістили в мансарді Губернського Земства.

Відгук науково-культурницьких кіл і широкого патріотичного громадянства Полтавщини на створення цієї святині був винятково піднесений і щедрий: жителі краю любовно дарували музеєві все найцінніше, що відтворювало історію й побут від часів первісної людини і до останніх днів. Переходячи із кімнати в кімнату (а їх там аж 35!), від експозиції до експозиції, відвідувач переносився із століття в століття, від однієї події й епохи до іншої. Цей відгук перекинувся із рідних земель також і за кордони Батьківщини. Вимовний і похвальний приклад зрозуміння ваги і значення Краєзнавчого Музею виявила емігрантка, народжена на Полтавщині, що проживала у Швейцарії, — К. М. Скаржинська. З нагоди п'ятнадцятиліття Музею в 1906 році вона подарувала понад 20 тисяч експонатів (це складає одну десяту частину й теперішніх музейних фондів) з різних царин науки і культури, в тому числі — чотири тисячі томів наукової бібліотеки, зокрема цінних стародруків, сотні речових реліктів з географії, археології й історії.

Зароджуване в стінах музейної святині і в численних церковно-релігійних, культурницьких, зокрема театральних, музичних, образотворчомистецьких, етнографічних, видавничих та освітньо-наукових і політичних організаціях і установах самоусвідомлення національної окремішності й гідності вилилося в перші роки Двадцятого століття у широке море відроджувального процесу, що вимовно задемонстрував себе великим усенародним святом відкриття першого в імперіалістичній Росії пм'ятника українському письменникові — Іванові Котляревському, яке формально розпочалося 30 серпня 1903 року, але фактично тривало тижні і місяці. Це величаве свято довго, уважно, старанно й пильно підготовляла вся культурно-освітня й суспільна соборна Україна з участю найвизначніших письменників на чолі з Панасом Мирним і зі щедрим творчим вкладом драматургів, артистів театрів, композиторів, музиків, співців і митців-образотворців — скульпторів та живописців. З нагоди

відкриття пам'ятника була влаштована перша виставка українських митців. В літературно-музичному ранкові з постановкою "Наталки Полтавки" та інших драматичних творів Івана Котляревського виступали М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, С. Тобілевич. Музичний супровід для всіх виступів здійснював Микола Лисенко. Свято вшанували своєю присутністю Василь Стефаник, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Степан Васильченко, Михайло Старицький, Володимир Самійленко, Гнат Хоткевич, Олена Пчілка, Христина Атчевська, Микола Міхновський, Іван Стешенко, Олександра Єфименко і багато інших письменників, учених, громадських діячів, митців і артистів. Полтава стояла в самому осередді національно-відроджувального процесу, і на неї, на її установи й організації, на її діячів були звернені зачудовані погляди цілої України.

Такою увійшла Полтава і у бурхливі води Великої Національної Революції та в перші роки підрадянської українізації, діячі якої зручно і цілеспрямовано використовували дух відносної свободи й "розкутості". В 1920 році відновив свою працю Краєзнавчий музей під назвою "Центральний пролетарський музей Полтавщини". В 1924 році тут була влаштована виставка рідкісних видань XVI і XVII століть, присвячена 350-літтю появи першої в Україні друкованої книги. В 1926 році у виставці Асоціації Художників Червоної України — АХЧУ брали участь Ф. Кричевський, І. Шульга³, М. Козик, І. Іжакевич, К. Трохименко...

Наприкінці 1925 року було створено капелу бандуристів, що дала свій перший концерт у 1926 році. Керувати капелю Гнат Хоткевич і В. Кабачок. У 1930 р. на базі цієї капели створили Капелу Бандуристів УРСР, основне ядро якої в часи 2-ої Світової війни опинилося на Заході. На початку 20-х років при Музичному технікумі було створено самодіяльний оперний театр, що з 1921 до 1925 року здійснив постановки "Запорожця за Дунаєм", "Наталки Полтавки", "Кармен", "Аїди", "Травіати", "Паяців", "Севільського цирюльника" та інших класичних творів. На сцені цього театру розпочалося творче життя Івана Козловського, що в серпні 1925 року співав у ювілейній постановці "Наталки Полтавки" разом з А. Саксаганським, І. Мар'яненком, М. Литвиненко-Вольгемут. З 1920 до 1933 років у Полтаві працював знаменитий етнограф, композитор і педагог В. Н. Верховинець (Костів), що зробив запис понад 400 народних пісень і видрукував прецінну працю про українське весілля та розвідку про "Теорію українського народного танцю". В. Н. Верховинець був керівником катедри мистецтвознавства Полтавського Інституту Народної Освіти⁴ і створив славетний жіночий хоровий ансамбль "Жінхоранс" та хорову капелу.

Створювалися науково-освітні й культурні установи та заклади. Виростало нове покоління висококваліфікованих спеціалістів різних галузей народного життя. Творилися парафії Святої Української Автокефальної Православної Церкви. Закорінювалося, розросталося й набирало сил національно-суверенне обличчя Полтави на "Івановій Горі", довкола дому безсмертного "Батька", що йому геніальний Шевченко пророкував довічне панування між добрими людьми, автора "Енеїди" і "Наталки Полтавки", і довкола неповторної споруди Краєзнавчого музею. І — монументального пам'ятника Пророкові, що його в стилі нової епохи, з нового матеріалу — залізобетону і з використанням модерністичних мистецьких прийомів кубізму й конструктивізму вичарував також геніальний скульптор і кінорежисер Іван Кавалерідзе. Шевченко став поруч з Музеєм як другий незнищений символ народного духа. Мабуть, останнє велелюдне свято національної культури — відкриття пам'ятника Кобзареві відбулося 12 березня 1926 року...

Але п'ятьма кварталами північніше терористично-реакційні сили імперського обрусительства в касарняних будовах з дорійськими колонами довкола "Корпусного саду" з кривавим царським орлом на обеліскові "щодень Божий" розривали серце народу — Прометей й вигівали його кров...

Засипали першу нашу криницю колоніальним багном неповноцінності й замулювали цілющі народні джерела... Сталінці задушували цвіт

нації “ежовими рукавицями” Вождь-голоду й чисток. Беріївці “брати” вночі і вдень і шляхетними козацькими тілами вимощували магістралі соціалізму та клати у підмурівки ГУЛАГівської індустріалізації. З — постищевувався — спустошувався багатющий хліборобський стан і руйнувалася “хлібна комора” Європи... Храми божі збешешувала босяцька ватага, руйнуючи дзвіниці, обдираючи зі стін позолоту, палячи Святі ікони й книги і знищуючи древні аннали історії. За передвоєнне п’ятнадцятиліття розстрілюваного національного Відродження й погрому українізації (1926 — 1941 рр.) одержано ще одну петровсько-катеринську “вікторію”, що на сорок п’ять понурих років аж до Чорнобиля утвердила над Україною найвигадливіші терористичні “-заші” й “-аші”..., “сушльну колективізацію”, закріпачення трудівників і їх ліквідацію-екстермінацію, агресорську мілітаризацію і вільних народів анексацію, злиденних наслідків підневільної праці експропріацію... — загалом усе те, що його так “поетично” окреслив трубадур соцреалізму: “традицій підрізацію...”.

А після злочинного розподілу Польщі, підбою Прибалтики і загарбання Бассарабії, ставши найганебнішим коляборантом гітлерівського нацизму — і на спілку з ним, — спопелили нашу святу землю гірше половців і татар...

За двадцять сім місяців нацистської окупації Полтавський Краєзнавчий музей, наша перша криниця, утратив у вогні свій дім із неповторними стінними розписами С. Васильківського, сотні реліквій і архівних документів, понад 300 експонатів із фарфору, понад 600 дерев’яних мистецьких виробів, 3000 експонатів народної кераміки й майоліки, 300 вишивок на полотні й шовкові, 500 виробів із шкста, 500 експонатів старовинної зброї; кімнати: Івана Котляревського, Панаса Мирного, Архипа Тесленка й Миколи Гоголя...

II

“Того ж дня (3 травня — М. С.). Патріярх відвідав могилу шведських воїнів, що полягли під час Полтавської битви. Оглянув руїни Хрестовоздвиженського монастиря та дзвіницю Успенського собору, які чудом уціліли від рук оскаженілого сталінізму...”

М. Храпач

Благовісник Відродження,
ч. 12, 16 червня 1991, стор. 2.

Для смиренного автора цих розважань, шістнадцятилітнього (у 1933—34 рр.) студента підготовчого факультету Полтавського Державного Педагогічного Інституту й пізнішого першокурсника, Хрестовоздвиженський монастир був єдиною недосяжною для войовничих безбожників Ярославського Іконою Живого Бога. Студент мешкав на Хрестовоздвиженській (тепер С. Кірова, 19) вулиці, біля Паняньського узвозу — “Панянки” — в типовому для старої Полтави, ветхому домові з десятком “квартир”-кімнат. По-сусідськи був дім репресованого керівника літературного гуртка при ЦНБ — П. Капельгородського. Дім стояв над урвищем, що кінчалось Новопроложеною (тепер — Шолом Алейхема) вулицею. Десь там мешкала майже недосяжна мрія юнацьких днів, студентка фізико-математичного факультету, донька працівника банку Зоя Краснокутська. Але вечорами на Новопроложеній панувала “босота” й не варто було ризикувати...

Хрестовоздвиженський монастир чіткою сільветкою вирізьблювався на сході, звідки йшло світло. Хрестовоздвиженська вулиця була на східній околиці “Іванової Гори”, на захід від монастиря. Зранку і надвечір монастир був криницею духовної сили, чудотворною іконою для тих, хто шукав Бога й просив Його постійної опіки й невтомної ласки. Бо ж зникли зі стін Святі Образи по хатах: перелякані матері “зняли зі своїх дітей дукатики й хрести” (В. Сосюра). Успенський Собор, Цвинтарну Церкву, навіть німецьку “кірху” біля Педагогічного інституту було зруйновано. Й пинські церкви й культурні пам’ятки... “А ми усе дивилися з порога” (Ліна Костенко) на монастирі і Монастирську гору. І хоч як хоті-

лося побувати там і побачити бодай зовнішню красу українського бароко, — ніколи не пощастило.

Хрестовоздвиженський монастир збудували козаки на прославу перемоги над польською шляхтою в часи Визвольної війни 1648 — 1654 рр. Спочатку це була дерев'яна будова, а в другій половині XVII століття розпочали кам'яну (1689 р.), що її закінчили в 1709 році. Знавці пишуть, що це — один з найцікавіших пам'ятників українського бароко: семикупольний собор прикрашено колонками, орнаментальними рельєфами, фігурними групами. Дзвіницю в стилі пізнішого бароко було закінчено в 1786 році.

В 1738 році на території Хрестовоздвиженського монастиря знаходилися навчальні кімнати й бурса шойно відкритої духовної семінарії, що була високо завансованим духовним закладом, в якому студенти вивчали латинську мову, граматику, риторику, поезію, філософію, богослов'є, математику, грецьку й німецьку мови. Бібліотека семінарії мала не тільки книжки релігійного змісту, а й твори античних авторів. Дев'ять років, від 1780 до 1789-го, тут учився Іван Котляревський (і, мабуть, тут читав "Енеїду" Віргілія). Серед семінаристів був також відомий перекладач "Ліяди" — поет Н. Гнедич, а з 1821 до 1831 років в стінах семінарії виховувався пізніше відомий історик і учений-славист О. Долянський.

Той монастир недавно збудували.
Там дзвони є на різні голоси...
Та й виріс він над Ворсклою на скелі,
Три шапки бань на свіжих бервенах.
Та й мружить очі монастирських келій
На Кривохатки наші в бур'янах...

(Ліна Костенко. Маруся Чурай,
історичний роман у віршах, стор. 71).

На світлині, поміщеній в "Українському Православному Слові", ч. 6—7 за червень — липень 1991 року, стор. 16, бачимо Його Святість Патріярха Мстислава разом з вісьмома мирянами й священниками перед брамою Святого Храму з чудовими орнаментальними ліпленнями. А з правого боку стіни — давно облуплений тиньк з дірою аж до цегляного каркасу площею щонайменше в десяток квадратних футів...

"Руїни Хрестовоздвиженського монастиря", що йому вже 350 років... Руїни неповторного українського бароко (на 75-му році "національної за формою" культури...). Руїни козацької слави. Повсюдні руїни Мазепинського духа і його державно-культурницької традиції.

І в протилежність до цих руїн — нахабна й нав'язлива присутність богоненависницьких спадкоємців Боголюбського й захланних "довгих рук" Долгорукова та безоглядних північних обрусителів з "Мідним Вершиником", найменші сліди, леви з розкритими пащеками, редути й обеліски якого запопадливо збережені сталінцями й "застійниками". Всюди тавро провінційної неповноцінності й колоніального упослідження.

Мала Полтавщина духові й духовні сили столичних вимірів і безнастанно намагалася злетіти у високості європейської й світової цивілізації й культури, але гвалтовно нагинали їх у провінційне животіння Довгочунів і Перерепенків, до вислужництва Кочубеїв та Іскр, запроторювали в "тоже рускіє землі" Середньої Азії й Сибіру, гнули в Ковіньки і безоглядно знищували.

І що ж: двадцять століття залишає прийдешнім поколінням поки що тільки два людських і загальнонаціональних символи суверенного мислення і дії: Лицаря Симона й Святішого Патріярха. Другозванного Апостола, — Мстислава Першого!

III

"Люблю Полтаву, люди там не сонні, і місто славне..."

Ліна Костенко

Від 12 липня 1974 року, коли нарешті Полтаві виписано документальну метрику й відсвятковано вісімсотий День народження, минуло вже близько двадцяти років. "Щоразу по загладі молода", вступила вона в

останнє десятиліття Двадцятого віку, десятиліття, що буде виповнене ювілеями славних подій, установ і діячів (для прикладу: 225-ліття з дня народження Івана Котляревського; 200-ліття “Енеїди”...).

Вперше згадується Полтава в записі Іпатівського літопису під роком 1174-им, в якому сказано: “Игорь Святославичъ поѣна противу половцемъ и переѣха Вѣросколь оу Лтавы...” Дослідники здогадуються, що спочатку Лтавою називали маленьку річечку, що протікала з північних околиць поселення теперішнім “узвозом” по вулиці Леніна повз Іванову Гору і впадала десь на Подолі у Ворсклу. Пізніше ця назва перейшла і на поселення, розташоване у верхів’ях притоки.

Український і слов’янський читач минулого і цього століття довідувався про Полтаву Івана Котляревського й інших класиків нашої літератури та з романтично-пригодницько-бatalістичної фабули пушкінської поеми “Полтава”, а західно-європейський — із поеми Д. Г. Байрона про життя й пригоди гетьмана Мазепи. Це зробило Полтаву світовим топонімом.

Так було до 1979 року, коли Ліна Костенко своїм 188-сторінковим історичним романом у віршах — “Маруся Чурай” блискуче перемогла в подібній темі обох світових класиків, створивши епопею напружених і життєво правдивих ситуацій, роман глибоких філософських роздумів, твір високого гуманістичного звучання, вишуканих метафор і афористичної мови, мистецьких монологів і діалогів та опoетизування небаченої краси людей і народу, з тайнописним перекликом із сучасністю, з картинами подвигів і подій, почуттів і характерів, а також історично вірогідних описів міст і сіл України XVII століття.

Цю велику радість нашого красного письменства ледве чи можна передати й найбільш адекватним перекладом, що його неодмінно треба створити бодай на слов’янських мовах.

Крім усього іншого, Ліні Костенко пощастило повернути Полтаві одну з найславніших сторінок її духовної історії — розповідь про легендарну українську народну співачку Марію Гордіївну Чурай, що її Шаховський назвав “українською Сафо”.

Жила Маруся Чурай і творила свої безсмертні пісні (“Ой не ходи, Грицю”, “Засвістали козаченьки”, “Летить галка через балку”, “Віють вітри, віють буйні”, “Котилися вози з гори” та інші), нібито, від 1625 до 1650 років поблизу Хрестовоздвиженського монастиря. Немає поки що ніяких документальних матеріалів про Марусю Чурай, але на основі переказів Ліна Костенко відтворила близьку до життєвої правди фабулу роману й “виворожила” з минулого повнокровний образ народної поетеси.

Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту.
Горіли солом’яні стріхи над Ворсклою.
Главились бані дерев’яних церков.
Вітер був сильний. Полум’я гутотіло.
І довго ще літав над руїнами магістрату легенький
попіл спалених паперів —
всіх отих книг міських Полтавських...
Може, тому і не дійшло до нас жодних свідчень про неї,
що книги міські Полтавські “чрез войну,
под час рабованя города, огнем спалени”?

(Ліна Костенко. *Маруся Чурай*, стор. 7).

В невеликому паркові на узбіччі Інститутської гори знаходиться джерельце, що його полтавці звать криницею Марусі Чурай. Біля джерельця — скульптура дівчини, вирізбленої з суцільного дерев’яного стовбура. А недалеко, у колишньому дореволюційному міському паркові (пізніше — Парк імені Івана Франка, а тепер — “Победа”), на його схилах, побудовано “Співоче поле” Марусі Чурай, де інколи відбуваються велелюдні фестивалі народної творчості й концерти під відкритим небом. У червні 1987 року тут відбувся 2-й республіканський фестиваль, а в травні 1990 року — міжнародні Шевченківські урочистості.

Криниця Марусі Чурай. “Співоче поле”... Це, далєбі, за останні двадцять років найбільш амбітне й не провінційне звернення. Криниця сил національного відродження, спрямованих у майбутнє! Яскраве свідчення

Дівчина з легенди. Маруся Чурай.
Мал. Івана Задоржного.
Київ, 1985.

того, що на сімдесятип'ятилітньому сталінському поточці "пробились люди і протерли очі!" І що велика й оригінальна культурна традиція "ще не вмерла", а "все-таки жива"...

"Ось де, люди, наша слава,
Слава України!"

Т. Г. Шевченко

"Попіл спалених паперів" — всіх отих "книг міських Полтавських". Попіл по всьому Києві, як у часи Батиєві. Попелище в сотенному містечкові Триліси. Попелом розвіяний батько Марусі Чурай — Гордій Чурай, "розп'ятий у Варшаві", що "не схилив перед ворогом чола". Попіл ієрархів, священиків і вірних УАПЦ і УКЦ. Попіл "спаленої землі", сплюндрованої полчищами двох коляборантів Сатани-Фюрера і "Батька народного". Попіл Вінниці, Биковні, Бабиного Яру і Чорнобиля. Попіл мільйонів наших братів і сестер, а серед них — і двох моїх тридцятилітніх єдинокровних братів полтавських: Юрія, знищеного сталінцями в 1937 році, й Григорія, замордованого нацистами і їхніми яничарами в 1942 році. Півстоліття ношу цей попіл на грудях. Він б'є в стінки серця й волає про помсту...

Святіший Патріярх Мстислав — наш Святитель — вибрав "помсту" шляхом смирення, прощення, любови й невтомної праці для добра Святої Української Автокефальної Православної Церкви, для умиротворення віками розділюваного й розсварюваного народу і для відродження України. У ці судьбоносні дні він з українським народом і з Україною...

"Не мститься за себе, улюблені, а давайте місце гніву Божому, бо написано: Мені помста. Я віддам" (Рим. 12.19).

"Якщо голодує ворог твій: нагодуй його, якщо спрагнений, напій його: бо, чинячи це, вугілля вогненне згорнеш на голову його" (Рим. 12.20).

І "сим побідиш..."

Червень — липень, р. Б. 1991

Микола СТЕПАНЕНКО

¹ Тут і скрізь посилення на видання 1979 р., "Радянський письменник", Київ, стор. 72.

² Будову Полтавського Губернського Земства закінчено в 1908 році.

³ До речі, рідня І. Шульги мешкає в США і, мабуть, може про нього тепер сказати більше.

⁴ В той час це був освітньо-науковий заклад університетського типу.

* Текст статті подаємо за виданням: Степаненко Микола. Вибрані праці. — Полтава, 1994. — С. 116—128. Звідси взято також довідку про автора. Текст подано з незначними скороченнями.

Серед відомих творчих працівників української діаспори, що сформувалися по Другій світовій війні в Західному світі, немало вихідців із Полтавщини. Микола Омелянович Степаненко зажив серед них доброї репутації багатогранністю своїх науково-творчих, літературних та громадсько-політичних інтересів і непохитним служінням ідеалам самостійної, незалежної, вільної від "добročинств" сусідів, України. Для нього в житті було характерним постійне устремління до висот духовности, куди віками прокладали дорогу кращі сини і дочки українського народу — Сковорода, Котляревський, Шевченко, Леся Українка. 1945 року М. Степаненко був одним із тих діячів, хто провіщав загибель "тиранії понурої" і твердо вірив, що настане час повернення "непокірних синів України у "Володимирів золотoverхий Київ". Як і багато інших українських патріотів, він все життя на еміграції служив цій ідеї і вірив у її здійснення. "Не може бути іншого шляху, крім шляху, визначеного ідеалами 22-их січнів: шляху народоправства, повної суверенності й соборності" — писав він в 60-их роках і мав щастя дожити до часу, коли цей шлях привів до проголошення незалежної України.

Уперше майже через півстоліття ступивши на рідну землю, М. Степаненко одразу ж опинився в колі дослідників життя й діяльності славного полтавця Симона Петлюри, і це не була випадковість. В доробку нашого земляка, науковця і громадсько-політичного діяча, є низка вагомих праць з петлюрані. Кращі з них: "Петлюра як людина і громадянин", "Симон Петлюра — дослідник української культури", "Борець за ідеї української нації" та ін. У розвідці "С. Петлюра і М. Грушевський про новітню російську колоніальну імперію" (1982 р.) автор пророче писав: "Сприятлива ситуація прискішно визріває, і ми вже вступили в переддень великих історичних катаклізмів". Дуже швидко по тому колоніальна імперія стала руїною.

Доля української літератури за умов компартійної системи постійно була в полі зору М. Степаненка. Цій темі він присвятив такі статті, як "Двадцять роки в історії українського письменства і їхній відгомін у літературному процесі останніх десятиліть" (1980 р.), "Київ в українській еміграційній літературі 1921—1981 рр.", "Проблема новітньої людини в сучасній українській літературі за романом "Собор" О. Гончара" (1975 р.), "Українська культура в добу Брежнєва і Косигіна" (1980 р.) та ін. Одним із перших дослідників діаспори, Микола Омелянович почав узагальнення літературно-громадського досвіду "шестидесятників" і показав історичне значення започаткованого ними руху в розвідках "Українська поезія 60-х років під советами: "шестидесятники" та "Літературна критика і критика в підсоветській Україні після "шестидесятників..." (1981 р.). Ці праці відзначаються об'єктивністю й багатством фактичного матеріалу.

Та хоч які широкі літературно-культурні, науково-педагогічні та громадсько-політичні інтереси М. О. Степаненка, вони залишаються невідомі читацькому загалу. І це при тому, що, як писав критик із Австралії С. Радіон, "у кожній ділянці нашого національного життя проф. Микола Степаненко був і залишається діячем повного, а не половинчастого, служіння; людиною викристалізованих і невгнутих самостійницьких принципів, носієм традиційно-християнських морально-етичних засад і чеснот". Тому є необхідність коротко окреслити канву життя вченого, для якого характерні творче горіння і цілеспрямованість.

М. О. Степаненко народився 18 грудня 1918 року у с. Микільському поблизу Полтави в селянській сім'ї. Пережив голодомор 33-го і репресії рідних та близьких. 1938 року закінчив філологічний ф-т Полтавського педінституту й до початку зудару двох темних сил працював на освітній ниві. В 1943 р. — політемігрант. В 1946 — 48 рр. мешкав у Західній Німеччині — учителював, займався публіцистикою, входив до письменницького об'єднання МУР (Мистецький Український Рух), разом з І. Багряним брав участь у діяльності УРДП та Українській Національній Раді, яка політично репрезентувала на Заході поневолену Україну.

В Америці, куди М. Степаненко переїхав 1949 р., він студіював університетську науку й здобув першу ступінь магістра (1963 р.), а в 1970 р. — докторат з філософії в Нью-Йорку. Тривалий час працював керівником програми в Центрально-Мічиганському університеті, був віце-президентом відновленої в екзилі Української Могилянсько-Мазепинської Академії тощо. 1989 р. Святіший Патріарх Мстислав надав йому сан ієрея і призначив настоятелем УАПЦ св. Архистратига Михаїла в Сан-Франціско. Виходячи на пенсію, вчений одержав спеціальну грамоту, в якій, крім заслуг як викладача і науковця, було підкреслено ініціативу у створенні українських студій в університетах інших країн та уведенні в програму викладів низки нових курсів.

Як дослідник рідної літератури М. Степаненко бере участь в діяльності Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, членом якого він є з 1978 р. 13 березня 1982 р. у Вашингтоні,

У енциклопедичному довіднику "Полтавщина" (К., 1992) в статті "Микільське", на жаль, обійдено ім'я видатного земляка.

біля пам'ятника Тарасу Шевченку, вчений виступив з промовою, в назві якої прозвучав актуальний на той час заклик: "Станьмо всі на захист послідовників Тараса Шевченка — новітніх політичних в'язнів!". Бібліографія всіх публікацій М. Степаненка сягає кількох сот позицій. Головні розвідки, статті і промови зібрані в книгах: "Жива легенда дальшої нашої боротьби", "Шосте коло" (1979 р.), "Борець за ідеї української нації" (1981 р.). Від 1967 р. Микола Омелянович належить до Об'єднання Українських письменників діаспори "Слово", а в 1993 р. його прийнято до Співки письменників України.

Отже, життєвий і творчий багаж Миколи Степаненка, що долучається тепер до загальноукраїнської культурної скарбниці, заслуговує на те, щоб його знати і з користю використовувати.

З 1987 р. Микола Омелянович мешкає в Каліфорнії, але думки і душа його на Україні, в рідній Полтаві. Після проголошення незалежної Української Держави він організував у США Земляцьке товариство сприяння Полтавському краєзнавчому музеєві, яке подає матеріальну допомогу в його відродженні. Цей музей ще в шкільні роки справив на п. Миколу сильне враження, духовно наснажив його на всю подальшу працю в царині науки і культури. На прикладі Полтавського музею він визначив міру музейного впливу на інтелектуальний розвиток людини, називаючи музеї "криницями національного самоусвідомлення й гідності".

Культура Полтавщини для М. О. Степаненка — це частка його духовного світу й навіть наукових інтересів. Показуючи місце Полтави в справі національного відродження, вчений наголошує, що духовні сили Полтавщини завжди підіймалися над провінційним рівнем і дорівнювали "столичним вимірам", вони могли б "злетіти у високості європейської і світової цивілізації й культури", якби не "доброзичливі сусіди, котрі заганяли їх у "провінційне животіння", бо заохочували тільки кочубеївське запроданство, а непокірних ламали й нищили безоглядно.

"Це правда, — пише М. Степаненко в одній із "полтавських" статей, — що Полтава була місцем великої прогри і символом національної трагедії. Але вона також стала, а тепер і буде в майбутньому невичерпним джерелом сил різнобічного національного відродження, яке в царині культури започаткували Котляревський, а в царині державотворчій Симон Петлюра і його плеяда. Народження Котляревського і Петлюри — це освідчення Божої справедливості й історичної закономірності".

Висловлена в цих словах віра письменника в творчі сили Полтави мусить наснажувати і нас та кликати до ще активнішої праці в ім'я духовного відродження нашого Рідного Краю.

Петро РОТАЧ

ПОЛТАВА

Мазепин зір, розпалений вогнем,
І лева крик північного, і лави,
Розсипані у куряві Полтави,
І дні й роки — під бронзовим конем.

Так у сернях задимлених несем
Страшне прокляття пригадів іржавих,
І очі тьмить не пишний лавр держави,
А дивлерев над сонним пустирем.

Львів

В ушах ще досі гук і бою брязкіт,
Пече у горлі чорний чад поразки,
А на устах віків завмерлий пил.

Та знов і знов вкладаєм ногу в стрем'я,
І все буйніш між рутою могил
Мазепинське зростає вірне плем'я.

Святослав Гординський

ЗА ЩО БУВ РОЗСТРІЛЯНИЙ ЕТНОГРАФ НИКАНОР ОНАЦЬКИЙ

Народився Н. Х. Онацький 21 грудня 1874 р. на хуторі Хоменки Гадяцького повіту в родині селянина-середняка. З ранніх років виявив неабиякий хист до малювання, вражаючи дорослих своїм не зовсім дитячим сприйняттям оточуючого світу. В 1886 р. поступив на навчання до Одеського Художнього училища, а після його успішного закінчення в 1903 р. — Петербурзької Академії мистецтв.